عبدالعلي رسول زاده

پښتو (ي ګاني)

له څه مودې را هیسې د پښتو (ی ګانو) په باره کې په مختلفو انټرنیټي پاڼو کې لیکنې کیږي. ځیني دغه لیکنې زهرجنې بولې، ځیني یې ښې ګڼې او ځیني یې ګټورې بولې. زما نظر دا دئ، هر څومره چې ډیرې لیکنې او خبرې پر و سي یو وخت نه یو وخت به یې نتیجه را منځته سي. د یوې خوا کېدای سي چې هغه خلک چې د مخه تر دې یې په دغه خبره کې رې نه واهه نن به یو څه متوجه سي او د بلې خوا به لږ تر لږه د لوېدیځې او ختیځې لهجې تر منځ د (ي ګانو) د کارولو د اختلاف ټکي خلکو ته ښکاره سي. که څه هم د دغو دوو لهجو تر منځ په دې برخه کې ډېر زیات اختلاف شتون نه لري، یوازنی اختلاف په ځیني ځایو کې د لنډې یا معروفې (ي) او اوږدې یا مجهولې (ې) کارول دي. د دې خبرې یو څو مثالونه لکه په دغه لاندې کلمو کې:

لوېدیځه لهجه	ختیځه لهجه
په ښوونځي کي	په ښوونځي کې
تا چي کتاب و لووست	تا چې کتاب و لووست
په کور کي	په ښوونځي کې
ښځي ته کتاب ور کړه!	ښځې ته کتاب ور کړه!

زه فکر نه کوم چې دا به دومره اختلاف وي چې سړی په لیکنه کې د (ی ګانو) تر مراعتولو بېخي تېر سي. په دري (فارسي) ژبه کې ملینه یا نرمه (ی)، معروفه یا لنډه (ي) او مجهوله یا اوږده (ې) سته خو کوم سمبولونه چا نه دي ور ته جوړ کړي. د دې خبرې یو ښه مثال د (شیر یعني شیدې او شېر یعني زمری) کلمې دي چې دواړه په شیر لیکل کیږي. په هر حال پښتنو د پنځو (ی) ګانو لپاره سمبولونه جوړ کړي دي نو ښه به دا وي چې مراعت یې کړو.

په پښتو کې د پنځو (ی ګانو) معرفي د ډېره وخته را پیل سوې ده. زموږ او ستاسي په یاد دي چې په ښوونځیو کې د پښتو ګرامر په کتاب یا کتابو کې د پنځو (ی ګانو) نومونه سره د مثالو را غلي ول. د بده مرغه په هغو کتابو کې چې سړي کتلي وای نو د (ی ګانو) د کارولو څرک نه لیدل کېدئ. په زړه پورې خبره لا دا وه چې بیا نو د دغو (ی ګانو) په کارولو او مراعتولو پسې نه ښوونکو او نه زدکوونکو سر ګرځاوه. د دې کار معنا دا وه چې ګواکې په ښوونځي کې پښتو (ی

ګاني) چا نه زده کولې او شاید ډېر لږ به د چا زده وې. دلایل یې سړی فکر کولای سي، خو چي خبره مو اوږده نه سي دلته به یې پرېږدو.

څه شی وو چي زه یې دې ته اړ کړم څو د پښتو ژبي (ی ګانو) ته په خپل تدریس کي ټینګه پاملرنه و کړم؟ په سویډن کي مي په یوه ټولګی کي د دوو زدکوونکو تر منځ د لرګی (مفرد) او لرګي (جمع) پر سر خبره را منځته سوه، ځکه هلته د کتاب پر پاڼه د لرګیو رسم وو او په جمله کي لرګی (مفرد) لیکلی وو. خبره دا وه چي دا نو باید لرګي و وایو ځکه هلته ډېر لرګي پراته ول. زه نا چاره سوم چي په دا بله ورځ د پښتو (ی ګانو) په اړه زدکوونکو ته شرح ور کړم. کور چي مي د پښتو ګرامر کتاب و کوت په دا بله ورځ مي په تدریس کي د پښتو (ی ګانو) ته هم ځای ور کړ. د (ی ګانو) د تدریس په وخت کي مي د ختیځي او لوېدیځي لهجې تر منځ د لنډي (ي) او اوږدې (ې) کارول د هري لهجې زدکوونکو ته د خپلي لهجې له مخي اجازه ور کړه. دا مي لا هم ور ته و ویل که یو هغې بلې لهجې ته ور اووښتی وو معنا یې دا ده چي ګواکي تېر وتلی دئ. په نورو (ی، ې، ئ) ګانو کي بیا چنداني ستونزه نه وه. په دې کار مشکل تر ډېره ځایه حل سو او لږ تر لږه زدکوونکو ته د (ی ګانو) په اړه یوه مفکوره پیدا سوه.

پښتو (ی ګانو) ته مي په یوه وړوکي ګرامر کي ځای ور کړ. تر دې وروسته د لیکوالانو سره د (ی ګانو) د کارولو کي مینه پیدا سوه او کله کله به یې د نړۍ د نورو هیوادو څخه زما څخه مشوره غوښته. دلته غواړم هغه څه چي ما د (ی ګانو) په اړه را ټول کړي دي و یې لیکم.

د مخه تر دې چي د (ی ګانو) په باره کي څه و لیکل سي لومړی به د پښتو ژبي الفبې او په هغې کي (واول یا ږغ لرونکو یا مرستندوی) توري را په ګوته کړم ځکه چي (ی ګاني) هم په ځینو ځایو کي واول وي.

دلته لاندي د الفبې هغه توري لیکل سوي دي چي له لاري یې د پښتو ژبي کلمې او هغه کلمې چي د فارسي او عربي ژبي څخه را پور سوي دي لیکل کیږي:

ا ب پ ت ټ ث ج چ ځ څ ح خ د ډ ذ ر ړ ز ږ ژ س ش ښ ص ض ط ظ ع غ ف ق ک ګ ل م ن ڼ و (ه ه ـه) ی.

د الفبې توري په دوه ډوله معرفي کیږي، چي یو د هر توري نوم دئ لکه: (الف)، (بې)، (پې)، (تې...). بل یې د هر توري ږغ دئ لکه: (ا)، (ب)، (پ) ... دلته باید و وایم چي ږغونه په لیکلو نه سو ښودلای.

د پورتنۍ الفبې په تورو کي (ا، و ، ی) (واول یا ږغ لرونکي یا مرستندوی) توري دي. د الفبې تر دغو (واول یا ږغ لرونکو یا مرستندویو) تورو د باندي یو شمېر نور (واول یا ږغ لرونکي یا مرستندوی) سته چي په خپله توري نه دي بلکي نښي دي، خو د ږغ لرونکو تورو کار ور کوي. هغه نښي (زور-دَ ، زیر- دِ، پیښ -دُ او زورکی چي کومه نښه ور ته نه سته) دي. ځیني خلک دغه ږغ لرونکي نښي د حرکاتو په نامه بولي. دغو نښو (زور، زیر، پیښ او زورکي) نه یوازي د پښتو ژبي د کلمو په تلفظ کي ګډوډي را وستلې ده بلکي په فارسي کي يې هم د تلفظ ستونزي را منځته کړي دي.

د واولو تورو دنده دا ده چي په کلمه کي سیلاب (هیجا) یا سیلابونه جوړ کي لکه:

د (تاریخ) کلمه دوه سیلابه ده. (تا) یو سیلاب او (ریخ) بل سیلاب دئ چي لومړی سیلاب (ا) او دوهم سیلاب (ي) جوړ کړی دئ. د کور کلمه د یـوه سیلاب څخه جوړه ده چي هغه مجهول یا اوږد (و) جوړ کړی دئ.

بل دا چي (ا ، و ، ی) په ځینو ځایو کي واول او په ځینو ځایو کي کانسونانت یا بې ږغه توري دي. د پخواني تعریف له مخي که د دغو دریبو تورو د جملې څخه یو توری په کلمه کي سیلاب یا هیجا جوړه کړي نو دغه توری په خپله واول دئ. که د دغو درو تورو څخه یو د بل ږغ لرونکي توري یا ږغ لرونکي نښي له لاري په حرکت را سي نو دی کونسونانت یا بې ږغه توری دئ. اوس هغه درې ږغ لرونکي توري هر یو په ځانګړې توګه را اخلو:

۱ـ (الف)

(ا) چي د پښتو الفبې لومړی توری دئ، په عربي او فارسي کي ور ته همزه هم ویل کیږي. دغه توری که د کلمې په پیل کي را سي د ساکن یا بې ږغه توري په شان باید د یوه ږغ لرونکي توري له لاري په حرکت را سي لکه:

انار د انار په کلمه کي (ا) یوه زور په حرکت را وستلی دئ.
انګور د انګور په کلمه کي هم(ا) یوه زور په حرکت را وستلی دئ.
انځر د انځر په کلمه کي (ا) یوه زیر په حرکت را وستلی دئ.
انځۍ د انځۍ یا انسۍ په کلمه کي (ا) یوه زیر په حرکت را وستلی دئ.
اور د اور په کلمه کي(ا) یوه(و) په حرکت را وستلی دئ.
اوږه د اوږه په کلمه کي(ا) یوه(و) په حرکت را وستلی دئ.
ایرې په ایرې کي(ا) (ي) یوې(ي) په حرکت را وستلی دئ.

ایشول په ایشول (ا) (ي) یوې (ي) په حرکت را وستلی دئ.

کله چي اړتیا پیدا سي چي (ا) د یوه بل (الف) په واسطه په حرکت را سي پدې حالت کي بیا د الف پر سر مد (~) لیکي لکه:
آس
آرام
آر

کله چي (الف) د پښتو کلمې په منځ یا پای کي را سي په هغه وخت کي د واول کار ور کوي. دا په دې معنا چي یوه بل توري ته حرکت ور کوی لکه:
ښکار ، مار ، لار ، ځای ، ملا ، ماما ، بابا او نور.

یوه ټکي ته باید اشاره و سي چي په پښتو ژبه کي د کلمې په سر کي ساکن توري را تلای سي ښېله دې چي د یوه واول له لاري حرکت و کړي لکه: (ښکار) چي (ښ) یې ساکن او (ک) یې په الف ولاړ سوی دئ.

۲ـ (و)

(و) هم د پښتو ژبې د تورو څخه یو توری دئ او په پښتو کي (و) دوه ډوله دئ لکه:

- لنډ یا معروف (و) لکه: کډو ، یابو ، جارو او نور.
- اوږد یا مجهول (و) لکه: لکه بیزو ، ښارو ، نازو او نور.

(و) په ځینو ځایو کي بې ږغه او په ځینو ځایو کي ږغ لرونکی توری دئ چي دلته لاندي به یې وګورو:

دلته لاندي چي د کلمې په سر کي (و) را غلی دئ بې ږغه توری دئ ځکه چي یا ساکن او یا د یوه بل واول توري یا نښې له لاري په حرکت را غلی دئ لکه:

واوره دلته لومړی (و) په الف ولاړ سوی دئ او دوهم (و) ساکن دئ ، دواړه بې ږغه توري دي.
وانجه دلته هم (و) په الف ولاړ سوی دئ.
وور دلته لومړی (و) په دوهم (و) په حرکت را غلی دئ.
ویر دلته (و) د (ي) په واسطه حرکت کړی دئ.
وینه دلته (و) د (ي) په واسطه حرکت کړی دئ.
ورکه (د لاسه ور کړه سوی). دلته (و) ساکن دئ ، خو (ر) زورکی لري.

وربره دلته (و) ساکن دئ .
ور که (ډوډۍ ور که!) دلته (و) زور لري .
تړاو   دلته (و) د کلمې په پای کې ساکن او بې ږغه توری دئ .

۳ـ (ي)

په پښتو کې (ی ګانې) کله څلور او کله پنځه او یا زیاتې معرفي سوي دي . زما په نظر که یې تر شمېر را تېر سو مهم یې تلفظ دئ . ما هم د پخوا په شان د پنځو (ی ګانو) په اړه معلومات را ټول کړي دي او دلته یې را وړم ، هغه پنځه (ی ګانې) لکه :

1. ملینه یا نرمه (ی)
2. معروفه یا لنډه (ي)
3. مجهوله یا اوږده (ې)
4. ثقیله تانیثي یا درنده ښځینه (ۍ)
5. ثقیله فعلي یا درنده فعلي (ئ)

1.ملینه یا نرمه (ی) : لکه سړی ، غمی ، لرګی ، سپی ، ځای ، خوی ، لوی، بوی ، دی ، غټی او نور .

ملینه (ی) د مذکر (نرینه) اسمونو او صفتونو په پای کې راځي .

د کومې کلمې په پای کې چې ملینه (ی) را غلې وي تر مخه توری یې زور لري یا به د (ی) تر مخه توری (الف) او یا معروف (و) وي . هیڅ وخت په تلفظ کې تر ملینې (ی) د مخه توری زېر او یا زورکی نه لري . دلته لاندې به یې و ګورو :

د (سړی) په کلمه کې (ړ) زور لري .
د (لرګی) په کلمه کې (ر) زور لري .
د (ځای) په کلمه کې تر نرمې (ی) د مخه (الف) را غلی دئ .
د (زوی) په کلمه کې تر نرمې (ی) د مخه (و) را غلی دئ .

د ملیني (ی) ځیني خواص:

۱ـ ملینه یا نرمه (ی) د یو شمېر نرینه (مذکر) اسمونو او صفتونو د مفرد حالت په پای کي راځي، مهم خاصیت یې دا دئ چي تر مخه توری یې (زور) لري لکه:

سړی
سپی
غمی
لرګی ....

۲ـ کوم اسمونه چي په پای کي یې ملینه (ی) را غلې وي جمعي یې په معروفه (ي) جوړېږي یعني د جمع په وخت کي یې ملینه (ی) په معروفه (ي) اوړي لکه:

مفرد	جمع
سپی	سپي
سړي	سړي
لرګی	لرګي
زمری	زمري
ټوخی	ټوخي

۳ـ ملینه (ی) د کلمې په سر کي نه را ځي او که د کلمې په منځ کي راسي په معروفه (ي) لیکل کیږي او تلفظ یې په معروفه (ي) اوړي، مګر په ډېرو لږو ځایو کي یې ځیني خلک تلفظ په ملینه (ی) کوي یعني تر مخه توری یې په زور تلفظ کوي لکه:

د (ګړندی + توب) څخه (ګړندیتوب)
د (سپی + تانه) څخه (سپیتانه)
سړی + توب څخه سړیتوب
غړی + توب څخه غړیتوب

د (دی) فعل په لوېدیځه لهجه کي په ثقیله فعلي (ئ) او د ختیځي لهجې په ځینو سیمو کي په (دی)، په ځینو سیمو کي په (دې) او په ځینو کي په (ده) تلفظ کیږي. په دې ځای کي خبره دا ده

چي (دی) د واحد غايب ضمير دئ لکه پـه انګليسي کي (He) او (ده) د واحد مونث لپاره فعل او په ځينو ماضي جملو کي د واحد مذکر لپاره ضمير دئ لکه: ده موږ ته و ويل.

۴ـ د ملیني (ی) يو بل خاصيت دا دئ چي هغه اسمونه چي دغه (ی) يې په پای کي را غلې وي په ځينو ماضي زمانو کي يې دغه نرمه (ی) په معروفه يا لنډه (ي) اوړي لکه:

د مفرد په حالت کي	د جمع په حالت کي
سړی کابل ته ولاړ.	سړي کابل ته ولاړل.
سړي موږ ته و ويل.	سړيو موږ ته و ويل.
سپی بام ته و خوت.	سپي بام ته و ختل.
سپي موږ ته و غپل.	سپو [1] موږ ته و غپل.
لرګی مات سو.	لرګي مات سول.
لرګي چينجي درلود.	لرګيو چينجي در لودل.

[1] دلته بايد سپيو را غلی وای، خو دا چي د سپي مونث سپۍ ده او د سپۍ په پای کي (ۍ) را غلې ده او هغه د اضافت په حالت کي په (د سپيو) اوړي، ځکه نو د دې لپاره چي د نرو سپيو او د ښځو سپيو تر منځ توپير و سي، د (نرو سپيو) معروفه (ي) له منځه ځي او په سپو اوړي. يو ښه مثال يې په دغه متل کي چي وايي (د سپو سلا فقير ته يوه ده) را غلئ دئ.

که څه هم د (سړی) جمع سړي
د (سپی) جمع (سپي) او
د (لرګی) جمع (لرګي) دي

خو په

سړي موږ ته و ويل.
سپي موږ ته و غپل.
لرګي چينجي درلود. کي

د سره رنګ اسمونه جمع نه دي، خو د ژبي د قواعدو له مخي د جمع په شکل يعني په معروفه يا لنډه (ي) اووښتي دي.

۵ ـ بل دا: هغه اسمونه چي په پای کي يې ملينه (ی) راغلې وي په اضافي حالت کي يعني کله چي يې تر مخه (د) راسي نرمه (ی) يې په لنډه (ي) اوړي لکه:

د سړي شمله اوږده ده.

د سپي سترګه ړنده ده.

په پورتنيو دواړو جملو کي د (سړي) او (سپي) کلمې د مفرد په حالت کي را غلي دي.

که چيري يو څوک و وايي (د سپی سترګه ړنده ده). يعني په تېره جمله کي د (سپي) پر ځای (سپی) و وايي دا نو آ د خلکو په اصطلاح نر پېښتو ده.

۶ ـ د ملیني (ی) بل خاصيت دا دئ چي: هغه مذکر (نرينه) اسمونه چي په پای کي يې ملينه (ی) راغلې وي د ندا (!) يا ور ږغ کولو په وخت کي تر (ی) وروسته (ه، ـه) ور لويږي لکه:

سړی سړيه!

سپی سپيه!

دلته موږ وينو چي د ندا په وخت کي د سړی او سپی په کلمو کي ملينه (ی) په معروفه (ي) واوښته نو تلفظ يې هم بايد په معروفه (ي) و سي. په ختيځه لهجه کي يې تلفظ زياتره په معروفه (ي) کيږي يعني د سړی په کلمه کي د (ړ) زور په زېر اړوي خو په لوېديځه لهجه کي يې په ملينه (ی) تلفظ کوي او د (ړ) زور ته تغيير نه ور کوي.

۷ ـ د ځينو نسبتي صفتو په صورت کي د مذکر مفرد اسم په پای کي ملينه (ی) ور لويږي او د مذکر مفرد اسم لپاره نسبتي صفت ځني جوړيږي لکه:

هرات هراتی

کابل کابلی

کندهار کندهاری

مزار مزاری

که اسم مونث وي نسبتي صفت يې په معروفه (ي) جوړيږي لکه:

فراه فراهي

2.معروفه یا لنډه (ي) : لکه پشي، نالي ، کالي ، پاکي ، دي ، خوري ، لیندۍ ، مینځل، اخیستل او داسي نور . معروفه (ي) د کلمې په سر، منځ او پای کي را ځي .
په پښتو کلمو کي معروفه (ي) د کلمې په پای کي تر (الف) وروسته نه را ځي .

د معروفي یا لنډې (ي) د مخه توری تل زېر لري . لکه په لاندي کلمو کي :

د (پشي) په کلمه کي (ش) زېر لري .
د (نالي) په کلمه کي (ل) زېر لري .
د (کالي) په کلمه کي (ل) زېر لري .
د (پاکي) په کلمه کي (ک) زېر لري .

کله چي معروفه (ي) د کلمې په سر کي را سي د (نیمه واول یا کونسونانت) په شان کار ور کوي . دا په دې معنا چي دغه (ي) پخپله یوه بل واول ته اړتیا لري چي دې ته حرکت ور کي لکه :

په (یَو) کي (یَ) زور لري ، چي دغه زور پخپله واول دئ او تر (ي) وروسته چي (و) را غلئ دئ هغه ساکن دئ .

په (بیا) کي (بِ) زېر لري او (یـ) په (ا) ولاړه سوې ده .

د معروفي یا لنډې (ي) ځیني خواص :

۱ـ کوم نرینه اسمونه چي ملینه (ی) یې په پای کـي را غلـې وي جمعي یې په معروفه (ي) جوړېږي لکه :

مفرد	جمع
سپی	سپي
سړی	سړي
کالی	کالي
لرګی	لرګي

۲ـ هغه مونث مفرد نومونه چي په پای کي یې معروفه (ي) را غلې وي جمع یې درنده ښځینه (ۍ) جوړېږي لکه :

زاري   زارۍ

نالي	نالۍ
ښادي	ښادۍ
خواري	خوارۍ
وراني	ورانۍ

۳ـ لکه د ملیني (ی) په برخه کي چي و ویل سوه د هغو اسمونو په پای کي چي ملینه (ی) راغلې وي په اضافي حالت کي په داسي حال کي چي اسم جمع نه وي معروفه (ي) را ځي لکه:

د سړي ډوډۍ يې راوړه.
د سپي لکۍ يې ور لنډه کړه.

۴ـ لکه د ملیني (ی) په برخه کي چي و ویل شوه د هغو اسمونو په پای کي چي ملینه (ی) راغلې وي د ماضي په ځینو جملو کي په داسي حال کي چي اسم جمع نه وي ملینه (ی) په معروفه (ي) اوړي لکه:

سړي موږ ته و ويل.
سپي خلکو ته و غپل.

خو په بل ځای کي بیا که څه هم جمله ماضي ده مګر ملینه (ی) په معروفه (ي) نه اوړي لکه:

سړی کابل ته ولاړ.
سپی و تښتېد.

۵ـ کله چي (سړی، سپی، کالی، لرګی...) د مفرد په حالت کي په حال زمانه کي را غلي وي نو په دغه ځای کي پر خپل حالت راځي لکه:

سپی په کوڅه کي ځغلي.
سړی کور ته ځي.

و ګوره سړی تر لاندي واچوه کالی!

لرګی ماتیږي.

کله چي نومـوړي اسمونه د جمع پـه حالت کي پـه حال زمانه کي راځي، ملینه (ی) يې پـه معروفه (ي) اوړي او فعل يې پر هغه خپل حال پاته کیږي لکه:

سپي ځغلي.
سړي کور ته ځي.
لرګي ماتيږي.

۶ـ د معروفي (ي) يو بل خاصيت دا دئ چي که د کومي کلمې په پاي کي د ښځينه اسمونو ثقيله (ۍ) را غلې وي او و غواړو چي د يو بل نوم سره يې يو ځاى کړو دا چي ثقيله (ۍ) د کلمې په منځ کي نه راځي نو يې ثقيله (ۍ) په لنډه (ي) اوړي لکه:

الف:

په اضافي حالت کي د جمع په وخت کي

هيلۍ	د هيليو ښکي
ګاډۍ	د ګاډيو آسونه (اسونه)
لنګۍ	د لنګيو شملې
غالۍ	د غاليو رنګونه

ب:

که و غواړو چي (نړۍ + وال) ګډ و ليکو نو بيا (نړيوال) ور څخه جوړيږي. ځيني خلک (نړيوال) په معروفه (ي) تلفظ کوي او ځيني خلک يې په ثقيله لکۍ داره (ۍ) تلفظ کوي که څه هم پـه معروفه (ي) ليکل سوى دى.

3.مجهوله يا اوږده (ې): لکه ادې، شيدې، مستې، ډېر، مېز او نور. مجهوله (ې) د کلمې په سر کي نه را ځي، خو د کلمې په منځ او پاى کي را ځي. دا (ې) د پښتو کلمو په پاى کي تر ږغ لرونکي (الف) وروسته ښېله (اې، وروره!) بل ځاى نه را ځي. دا په دې معنا چي که (ا) د خپل تر مخني توري لپاره واول را غلی وي نو وروسته يې (ې) نه را ځي، خو که (ا) د کونسونانت په شان را غلی وي تر هغه وروسته (ې) را ځي لکه په (اې) کي چي الف زبر لري.

تولي هغه پښتو کلمې چي په پاى يا منځ کي يې مجهوله (ې) را غلې وي تـر مجهولي (ې) د مخه تورى يې زبر لري (زير يې ډېر زيات د لاندي خوا ته کش سوى وي) لکه په لاندي کليمو کي:

د (ادې) په کلمه کي (د) زبر لري.
د (شيدې) په کلمه کي هم (د) زبر لري.

د (مستې) په کلمه کې (ت) زبر لري .

د (ډبر) په کلمه کې (ډ) زبر لري . د (ډبر) کلمه سربېره پر دې چې تر (ډ) وروسته د اوږدې (ې) ږغ اوربدل کيږي بيا يې هم زياتره ليکونکي په معروفه (ي) (ډير) ليکي .

د مجهولې يا اوږدې (ې) ځيني خواص :

مجهوله (ې) چې کله د يو شمېر مونثو يا ښځينوو اسمونو د جمع په حال کې د اسمونو په پاى کې را ځي په دغو لاندې ډولو وي لکه :

١ـ هغه ښځينه اسمونه چې :

- په پاى کې يې (ه ، ـه) را غلې وي .
- تر (ه ، ـه) د مخه توري يې زور و لري .
- د کلمې پر وروستۍ برخه يې خج را غلى وي .

دغه اسمونه ښځينه اسمونه دي او جمعې يې په مجهوله يا اوږده (ې) جوړيږي لکه :

مفرد	جمع
ګډوه	ګډوې
سرمه	سرمې
پايخه	پايخې
کاسه	کاسې
کوزه	کوزې
اجاره	اجارې
کنډواله	کنډوالې

د دغو اسمو سره چې کوم صفتونه را ځي هغه دوه ډوله دي لکه :

- هغه صفتونه چې تر دغو ښځينوو اسمو د مخه راځي دغه لاندې دری خاصيته و لري :

  - په پاى کې يې (ه ، ـه) راغلې وي .
  - تر (ه ، ـه) د مخه توری يې زور و لري .
  - پر وروستۍ برخه يې خج را غلئ وي .

د اسم د جمعي په صورت کي يې په پای کي مجهوله يا اوږده (ې) را ځي لکه:

مفرد	جمع
ويدَه (د مونث صفت) وزه	ويدې وزې
کږه خاده	کږې خادې
درنه پښه	درنې پښې
زړه تېشه	زړې تېشې
سره ګډوه	سرې ګډوې
شَمه خره	شمې خرې
کڼه وزه	کڼې وزې
زړه لهجه	زړې لهجې

❖ بل هغه ډول صفتونه دي چي تر دغو ښځينوو اسمو د مخه راځي چي:

- په پای کي يې (ه ، ـه) راغلي وي
- تر (ه ، ـه) د مخه توری يې زورکی و لري
- د کلمي پر وروستۍ برخه يې خج نه وي را غلئ

د خپل اړونده اسم د جمع په صورت کي يې په پای کي معروفه يا لنډه (ي) را ځي لکه:

پنډه (صفت دئ د مونث لپاره)	پنډي رمې ، پنډي پښې
منډه (صفت دئ د مونث لپاره)	منډي خولې
لنګه (صفت دئ د مونث لپاره)	لنګي وزې
تشه (صفت دئ د مونث لپاره)	تشي ګډوې
لوخه (صفت دئ د مونث لپاره)	لوخي پښې

۲ـ هغه ښځينه اسمونه چي:

- په پای کي يې (ه ، ـه) را غلي وي.
- د (ه ، ـه) تر مخه توری يې زورکی لري.
- پر وروستۍ برخه يې خج نه دئ را غلئ.

جمعي يې په معروفه (ي) جوړيږي لکه:

مفرد	جمع
ښځه (اسم)	ښځي
ورځه (اسم)	ورځي
کرکه (اسم)	کرکي
مچه (اسم)	مچي

په ختيځه لهجه کي دغه جمعي په اوږده يا مجهوله (ې) ليکي.

- ❖ هغه صفتونه چي تر دغو ښځينوو اسمو د مخه راځي او دغه لاندي دري خاصيته و لري:

- په پای کي يې (ه، ـه) را غلي وي.
- د (ه، ـه) تر مخه توری يې زورکی لري.
- پر وروستۍ برخه يې خج نه دی را غلئ.

د اسم د جمعي په وخت کي معروفه (ي) اخلي لکه:

پټه مچه	پټي مچي	
کونډه ښځه	کونډي ښځي	
وراره ښځه	وراري ښځي	
کراره خبره	کراري خبري	
پنډه ورځه	پنډي ورځي	
خوږمنه ګوته	خوږمني ګوتي	
غونډه (مجلس)	ټولي غونډي	
غونډه (صفت دئ د مونث اسمو له پاره)	غونډي خبري (ټولي خبري)	

په ختيځه لهجه کي دغه جمعي په اوږده يا مجهوله (ې) ليکي.

که چيري دغه صفتونه د خپلو مونثو اسمو په جمع، اضافت او يا ځينو ماضي جملو کي راسي (ه، ـه) يې په معروفه يا لنډه (ي) اوړي لکه:

پټه خوله	پټي خولې

د مونث اسم د اضافت په صورت کي لکه: ستا د پټي خولې خندا.

کونډه ښځه   د کونډې ښځې

د مونث اسم د اضافت په صورت کې لکه: د کونډې ښځې.

یوه خبره چې دلته یې ستونزه را منځته کړې ده هغه دا د ختیځې او لوېدیځې لهجې د معروفې (ي) او مجهولې (ې) کارونه ده. دا کار په نورو ژبو کې هم سته، خو په نورو هیوادو کې لیکنه د یوې معینې فیصلې له مخې کیږي.

دلته غواړم چې د مجهولې (ې) یو مثال چې ځینې خلک یې په خپلو لیکنو کې ډېره کاروي. دغه کار په ځینو ځایو کې د ژبې د ګرامر سره ښکاره مخالفت لري. د دې خبرې د تصدیق لپاره مې د جهاني صاحب د (ورکه مېنه) دوه مختلف چاپ سوي کتابونه مخ ته پراته دي. دغه کتاب لومړی په کویټه کې چاپ سوی دئ او د دوهم ځل لپاره په پېښور کې چاپ سوی دئ. دلته لاندې به په دواړو ټوکو کې یو بیت سره و ګورو:

د شعر نوم دئ: زه به شهید یم

د کویټې چاپ:

ګراني یـو ورځ به مي د قبر سر ته ویني ژاړې
زه به شهید یم رشتیا سوي به وي ټول خوبونه

د پېښور چاپ:

ګرانې یو ورځ بــه مې د قبر سر ته وینې ژاړې
زه به شهید یم رشتیا سوي به وي ټول خوبونه

د کویټې د چاپ لیکنه سمه او د ښاغلي جهاني صاحب د نورو ټولو لیکنو سره برابره ده. خو د پېښور په چاپ کې څو ځایه مجهوله (ې) بېځایه کارول سوې ده چې دې کار په یوه ځای کې ګرامري غلطي را منځته کړې ده. غلطي دا ده چې:

په لومړي نیم بیتي کې (ګراني یو ورځ به مي د قبر سر تـه ویني ژاړې) د شاعـر مـرام (ویني) یعني د زړه ویني دي خو د دوهم ځل لیکلو په صورت کې چې (ویني) په مجهوله (ې) یعني (وینې) را غلي دي دغه وینې د لیدلو په معنا دي. دغه کار شعر بې مفهومه کوي. په دغه چاپ کې یوازې دغه بیت نه دئ بلکې په ډېرو زیاتو ځایو کې د شاعر د غوښتنې په خلاف دغسې لاس وهنې سوي دي.

4.ثقیله تانیثي یا درنده ښځینه (ى) : د مونثو یا ښځینوو نومونو په پای کي راځي لکه: ملالۍ ، ګاډۍ ، لنګۍ ، غالۍ ، هګۍ ، پېړۍ او نور.

د دغي (ۍ) خاصیت دا دئ چي معمولا د ښځینوو نومونو په پای کي را ځي. په کلمه کي تر ثقیلي (ۍ) د مخه توری تل زورکی لري لکه په دې لاندي اسمو کي:

د (ملالۍ) په کلمه کي (ل) زورکی لري.
د (ګاډۍ) په کلمه کي (ډ) زورکی لري.
د (لنګۍ) په کلمه کي (ګ) زورکی لري.
د (غالۍ) په کلمه کي (ل) زورکی لري.
د (هګۍ) په کلمه کي (ګ) زورکی لري.
د (پېړۍ) په کلمه کي (ړ) زورکی لري.

کله چي د ښځینه اسم په ثقیله (ۍ) پوري کومه بله کلمه یا توری و نښلي، ثقیله (ۍ) خپل شکل بدلوي او په معروفه (ي) لیکل کیږي. مګر ږغ یې پر خپل حالت پاته کیږي یعني تر (ـيـ) د مخه توری بیا هم زورکي لري لکه:

ټول خلک په ګاډیو کي ولاړل.
رېدي د ټولو لنګیو پیسي ور کړې.
د افغاني غالیو بیه ډېره لوړه تللې ده.
د دغو هګیو پوستکي ډېر کلک دي.
په دې وروستیو پېړیو کي د تخنیک په برخه کي ډېر پر مختګونه سوي دي.
ټول نړیوال د ځینو ناروغیو څخه ډار لري.

په ګاډیو کي (ډ) ، په لنګیو کي (ګ) ، په غالیو کي (ل) ، په هګیو کي (ګ) ، په پېړیو کي (ړ) او په نړیوال کي (ړ) بیا هم زورکی لري. یعني (ي) بیا هم په (ۍ) تلفظ کیږي.

دلته یوازنۍ کلمه (نړیوال) ده چي ځیني خلک یې په معروفه (ي) تلفظ کوي او ځیني یې په د ښځینه اسم په ثقیله (ۍ) تلفظ کوي.

د ثقیلي تانیثي یا درندي ښځینه (ۍ) ځیني خواص:

د مونثو اسمو ثقیلي (ۍ) ځیني خواص:

۱ : هغه اسمونه چي په پای کي يې (ی) را غلې وي مونث يا ښځينه نومونه دي. د دغو لاندي ښځينوو اسمونو جمعي او مفرد دواړه په (ی) را ځي لکه:

مفرد	جمع
يوه هګۍ	څلور هګۍ
يوه ګاډۍ	پنځه ګاډۍ
يوه افغانۍ	شپږ افغانۍ
يوه کړۍ	لس کړۍ
يوه ډوډۍ	درې ډوډۍ
يوه تنۍ	اته تنۍ

هېر يې بايد نه کړو چي په ژبه کي ځيني استثناوي سته لکه: د نجلۍ جمع نجلۍ نه ده بلکي نجوني دي لکه:

نجلۍ نجوني

په لوېديځه لهجه کي دوې هګۍ، دوې ګاډۍ ... را ځي، خو په ختيځه لهجه کي د (دوې) پر ځای (دوه) را ځي يعني: دوه هګۍ، دوه ګاډۍ....

۲ : هغه اسمونه چي ثقيله (ۍ) يې په پای کي را غلې وي د مفرد په حالت کي، د اضافت يا ملکيت په حالت کي په خپل حالت را ځي لکه:

د هګۍ پوسکۍ ډېر کلک دئ.
د تنۍ غوټه دي خلاصه سوه.
د ګاډۍ آس سپين دئ.

کله چي دغه اسمونه د اضافت په حالت کي په جمع اړوو ثقيله (ۍ) يې په معروفه (ي) اوړي او (و) ور سره يو ځای کيږي اما تلفظ يې په ثقيله (ۍ) کيږي لکه:

د هګيو پوستکي کلک دي.
د تنيو غوټې دي خلاصي سوې.
د ګاډيو آسونه سپين دي.

په ياد يې بايد ولرو چي دلته ځيني استثنايي حالتونه سته لکه:

د نجلۍ جمع په نجوني او د جمع د اضافت په وخت کي معروفه(ي) پــه (و) اوړي لکه:

د نجونو ښوونځی.

دلته لاندي به د هغو صفتو یو څو مثالونه را وړو چي د دغو مفرد اسمونو سره را ځي کوم چي په پای کي يې(ی) را غلې وي. دا چي اسمونه مونث دي نو صفتونه يې هم مونث را ځي لکه:

ورسته هګۍ
زړه افغانی
ژیړه کړی
پخه ډوډی
خلاصه تنۍ
سره ګاډی

که چیري پورتني اسمونه د جمع په حالت را سي اړونده صفتونه يې ځیني په مجهوله (ې) او ځیني ئي په معروفه(ي) را ځي لکه:

زړه هګۍ	جمع يې(زړي هګۍ)	
ژیړه ګاډی	جمع يې(ژيړي ګاډی)	

دلته لاندي به دغه دوه حالتونه و څېړو:

هغه ښځینه مفرد اسمونه چي په پای کي يې(ی) را غلې وي د جمع په وخت کي يې صفتونه دا لاندي دوه حالتونه لري:

- ❖ هغه صفتونه چي دغه لاندي خاصیتونه و لري:

- په پای کي يې(ه، ـه) را غلې وي.
- تر(ه، ـه) د مخه توری يې زور و لري
- پر پای ئې خج را غلی وي.

د مونث اسم د جمع په وخت کي يې د صفت د پای(ه، ـه) په مجهوله(ې) اوړي لکه:

مفرد	جمع
ورسته هګۍ	ورستې هګۍ

زړه ګاډۍ	زړې ګاډۍ
پخه ډوډۍ	پخې ډوډۍ
کښه نجلۍ	کښې نجونې

دلته مونثو اسمونو د جمع په وخت کې خپله قاعده و ساتل یعنې نجلۍ په نجونې وا وښتلې نه چې جمع ئې برته په نجلۍ را غلې وای.

❖ هغه صفتونه چې دغه لاندې خاصیتونه و لرې:

- د صفت په پای کې(ه ، ـه) را غلې وي.
- تر(ه ، ـه) د مخه توری زور و لري.
- د صفت د کلمې په پای کې یې خج نه وي را غلی.

په دغه صورت کې د اسم د جمع په وخت کې د صفت(ه ، ـه) په معروفه(ي) اوړي لکه:

د اسم مفرد	د اسم جمع
ژیړه ګاډۍ	ژیړي ګاډۍ
زرینه لنګۍ	زریني لنګۍ
خوږمنه ګوته	خوږمني ګوتي
پلنه غالۍ	پلني غالۍ

که دغه مونث اسمونه جمع وي، د اضافت په حالت کې یې صفتونه او اسمونه دواړه داسې تغییر کوي لکه:

- د صفت د جمع مجهوله(ې) په(و) اوړي.
- د اسم د جمع ثقیله ښځینه(ۍ) پـه(یـ ، ې) اوړي مګـر تلفظ یې پـه هغه ثقیله(ۍ) کیږي لکه:

ورستې هګۍ	د ورستو هګیو ....
زړې ګاډۍ	د زړو ګاډیو ....
پخې ډوډۍ	د پخو ډوډیو ....

یـو اسم چي زموږ زیـاتره پښتانه ورونـه او خویندي ئې غلط تلفظ کوي هغه (ښوونځی) دئ چي په (ښوونځۍ) يې تلفظ کوي.

دغه کلمه په اصل کي ښوونځای دئ چي په محاوره کي ور نه ښونځی جوړ سوی دئ. ښوونځی نرینه نوم دئ. سړی نه پوهیږي چي دا ولي په ښځینه اسم (ښوونځۍ) اوښتی دئ. دا به ښه وي چي د دغه اسم تلفظ موږ سم کړو او ښوونځی يې و بولو.

زموږ ښوونکو هم دغه کمبود درلود هغه دا چي دوی هم په ښوونځي کي دا ډول زده کړې وو ځکه دغه غلطي پر مخ تله. دغه تېر وتنه چا نه وه را په ګوته کړې.

5 ثقیله فعلي (ئ): ځیني بیا دې (ئ) ته امریه (ئ) وایي لکه: و خورئ!، راوړئ! پرې کئ!، و ربېئ! او نور. حال دا چي دا (ئ) د فعل په ځینو نورو حالاتو کي هم راځي لکه: کوم خواړه چي تاسي يې خورئ ګټور نه دي.

د ثقیلي فعلي (ئ) تلفظ په لوېدیځه لهجه کي ډېر ښکاره دئ. د مخه تر دې چي په 1316 هـ ش کال کي پښتو ټولنه منځ ته را سي او بیا د پښتو ژبي د (ی) ګانو په اړه فیصلې و کړي د پښتو ژبي یو زیات شمېر د ګرامر کتابـونـه لیکل سوي ول. د هغو د جملې څخه یو هم د محمد اعظم ایازي کتاب دئ. په دغه کتاب کي د پنځو (ی) ګانو مثالونه را وړل سوي دي. د (ئ) مثال يې ښوونکئ را وړی دئ. تر دې وروسته بیا دا خبره منځ ته را ځي چي (ئ) دې یوازي د فعلونو لپاره و کارول سي.

د ثقیلي (ۍ، ئ) دواړه ډولونه د کلمې په سر او منځ کي د بل توري سره نښتي نه را ځي بلکي د کلمې په پای کي د نورو تورو سره یا نښتي او یا یوازي راځي.

ښاغلی دوست محمد دوست پـه خپل کتاب کي (د افغانستان ژبي او تکمونه) د ثقیلي (ۍ) په اړه داسي لیکي:

"د ثقیلي (ۍ) توپیر د خوشحال خان په لرغوني قلمي نسخه (۱۰۹۹ هـ ق) کي لیدل کیږي چي کله يې په (هـ+ی) او کله يې په (ئ) لیکلې ده. د پښتو ادبي انجمن په (۱۳۱۱ هـ ش) کي منځ تـه راغی او ثقیله (ۍ) يې پـه (ئ) و منله. د ښځینو نـومونـو (ۍ) په دغه شکل بیا وروسته منځ ته را غلې ده."

عبدالعلي رسول زاده
مالمو سویډن
alirasulzada@hotmail.com
www.pashto.se
2016 د فبروری 27